

KIYIKO‘TNING MORFOLOGIYASI, DORIVORLIK XUSUSIYATLARI VA MADANIYLASHTIRISH ASOSLARI

*Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat
salomatligi texnikumi, Farmakologiya
kafedrasi o‘qituvchilari:*

***Babamurodova Shoira Mirmadiyevna,
Karimova Yulduz Mamadaliyevna,
Yuldosheva Dildora Rustamovna***

Anatatsiya: Hozirgi vaqtda nafaqat O‘zbekistonda, balki butun dunyoda dorivor o‘simliklarga bolgan talab tobora ortib bormoqda. Dorivor o‘simliklarning ilmiy tabobatda tutgan o‘rnini yanada oshirish, ulardan turli xil kasalliklarni davolashda keng foydalanish va ularni madaniylashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Kiyiko‘ti o‘simligi - xalq tabobatida va bugungi kunda ilmiy tekshirishlar asosida bu o‘simlikning dorivorlik xususiyatlari keng o‘rganilmoqda shunga ko‘ra, turli kasalliklarni davolashda kiyik o‘tiga bo‘lgan talab ortib bormoqda.

Kalit so‘zlar: kiyiko‘t, mentol, efir moyi, triterpen, kumarinlar, oksikumarinlar, tokoferol, panikulyatsion gullar, paradontoz, gipertoniya kasalligi, stenokardiya, nevrasteniya.

MORPHOLOGY, MEDICINAL PROPERTIES AND FUNDAMENTALS OF CULTIVATION

Anatation: Currently, the demand for medicinal plants is increasing not only in Uzbekistan, but also in the whole world. Increasing the role of medicinal plants in scientific medicine, their widespread use in the treatment of various diseases, and their cultivation is one of the urgent issues of today. Deer plant is used in folk medicine and today, based on scientific research, the medicinal properties of this plant are widely studied.

Keywords: deer, menthol, essential oil, triterpene, coumarins, oxycoumarins, tocopherol, paniculate flowers, periodontal disease, hypertension, angina pectoris, neurasthenia

Hozirgi vaqtda bu yig‘ma tibbiyot amaliyotida jigar hastaliklarini davolashda, ayniqsa sariq kasalligi – gepatitni samarali davolashda ishlatilmoqda. Kiyik o‘t nafaqat tabobatda balki, oziq-ovqat sanoatida ham keng qo‘llanilmoqda. Uning asosida, professor Q.Xojimatov tomonidan chanqoqbosti shifobaxsh alkogolsiz “Toshkent” ichimligi yaratilgan. Bundan tashqari kiyik o‘t turli “fitochoy”lar tarkibiga kiritilgan va muvaffaqiyatli rivishda ishlatilib kelinmoqda. Alohida ta’kidlash joizki, ayni paytda

kiyik o'tidan sifati oshirilgan (boyitilgan) choylar tayyorlashda foydalanmoqda. Bunda asosan olimlarimiz xalqimizning ko'p yillik tajribalariga tayanib, turli "fitochoy"lar va "boyitilgan choylar" tayyorlashga va yaratishga muvofaqqiyatli erishmoqdalar.

Kiyiko't (ziziphora) osimligi o'zining dekorativ va dorivor xususiyatlari bilan mashhur bo'lgan efir moyiga boy o'simlik, shuning uchun xushbo'y o't o'simlik hisoblanadi. Turkum vakillari bir va ko'p yillik o'tlardan iborat. Poyalari butun uzunligi bo'ylab uchi uchli bo'lgan tukli uzun barglar bilan qoplangan. Bargning poydevori torayib qisqa barg bandini hosil qiladi. Poyaning yuqori qismida zich panikulyatsion gullar hosil qiladi. Kosachasi ingichka naysimon, 13tomirli, bo'g'zi tukli. Gultoji 2 labli, ichi tukli, halqasiz. Changchisi 2 ta Gullash davri iyun oyining oxirida boshlanadi va 2oy davom etadi. (1). Urug'i avgustda yetiladi.

Tarqalish joyi: Kiyik o't tog'li hududlarning asosan shimoliy va janubiy yonbag'irlaridagi shag'alli va toshli, soz va qo'ngirsimon tuproqli joylarda tarqalgan. O'rta Osiyoda 10 ta, O'zbekistonda 7 ta turi uchraydi. Kiyiko'ti asosan Ugom, Chotqol, Piskom, Qurama va Qorjontog'da, Zarafshon, Turkiston, Nurota va Hisor tog' tizmalarida keng tarqalgan. Respublikamizning Toshkent, Namangan, Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarining tog'li tumanlarida o'sadi. Jizzax viloyatining Zomin, Baxmal va Forish tumanlarida keng tarqalgan. Buxoro Qaravulbozor tumani maydonlarida ham tarqalgan.

Ayniqsa, u janubiy tog' yonbag'irlarida keng tarqalgan bo'lib, ba'zi joylarda keng maydonlarni egallaydi. Bargi va to'pgulidan olinadigan efir moyi atir-upa sanoatida ishlatiladi va undan tibbiyotda mentol olinadi.

Hozirgi kunda har bir inson o'z salomatligini mustahkamlash uchun turlituman keraksiz bir yerni davolab, bir yerga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi dori darmonlardan voz kecha boshladi, buning o'rniga tabiatdagi shifobaxsh osimliklar va noz-ne'matlardan o'z vaqtida me'yorida foydalanish kun sayin ortib bormoqda. Tabiat ne'matlari asosida tayyorlangan dori –darmonlar suniy ravishda olinadigan dorilarga nisbatan afzalligi va ekologik tozaligi bilan ajralib turadi. Ular inson organizimga kerak bo'lib, yaxshi ta'sir ko'rsatadi. Kiyiko'tda triterpen, glikozidlar, flavonoidlar, oshlovchi moddalar, kumarinlar bilan oksikumarinlar, aminokislotalar, vitaminlar, jumladan, tokoferol bor. Kiyiko't selen to'plab boradigan o'simliklar qatoriga kiradi.

Bu o'simlikda har xil makro va mikroelementlar (kalsiy, kremniy, alyuminiy, temir, magniy, kobalt, rux, mis, marganes, molibden, xrom) bor. Kiyiko'tning yelimi tarkibida ko'zga davo bo'ladigan dorilar bor. U issiq yo'talni yumshatish xususiyatiga ega, o'pka yaralaridan keladigan zararni kamaytiradi va ovozni yaxshilaydi.

Kiyiko'ti xalq tabobatida. Mahalliy aholi kiyiko'tini ziravor sifatida turli taomlarga qo'shishadi, chunki ularning tarkibida efir moylari, vitaminlar va odam organizmi uchun zarur bo'lgan turli makro va mikroelementlar mavjud. Xalq tabobatida kiyiko'tlaridan buyrak, yurak, jigar va oshqozon-ichak xastaliklarini

davolashda ishlatib kelinadi. Ilmiy tabobatda ularning damlamasi yurakning ish faoliyatini yaxshilashda, arterial qon bosimlarini pasaytirishda, hamda peshob haydovchi dori sifatida keng qo'llaniladi. O'simlikning yer ustki qismlari-poyasi, bargi va to'pgullari tarkibida 2,5%gacha efir moylari, C, E, A vitaminlari mavjud. Shuningdek, "safro haydovchi Xojimatov yigmasi"ning asosiy tarkiblariga ham kiyiko'ti kiritilgan.

Zamonaviy tibbiyotda kiyiko'tdan tayyorlangan damlama va qaynatmalar (10% li) gipertoniya kasalligi, stenokardiya, qon aylanishining yetishmovchiligi, o'tkir glomerulonefritlar, buyrak-kasalligida. Shuningdek, diabet, stomatit, paradontozda, furunkulyoz va boshqa teri kasalliklarida ishlatiladi 20% li damlamasi aritmiyalar (taxikardiya, eksrosistoliya) bilan o'tayotgan yurak-tomirlar yetishmovchiligida, shuningdek, nevrasteniyada foyda beradi.

Kiyiko'tning galen preparatlari (damlama va qaynatma) qon bosimini pasaytiradigan, yurakka quvvat beradigan tinchlantiruvchi ta'sirga ega. Bu preparatlar yurak toj tomirlarini kengaytiradi, buyrakda qon aylanishini kuchaytiradi va siydik ajralishini ko'paytiradi. Kiyiko'ti tarkibida A, E vitaminlari, biologik faol moddalar, mentol, saponinlar kabi moddalar mavjud. Ana shu moddalar tufayli kiyiko'ti yurak faoliyatini yaxshilaydi, qon bosimini pasaytiradi, asab tizimiga ijobiy ta'sir etib, tinchlantiradi. Yaralarning tez bitishiga yordam beradi. O'simlik tarkibidagi timol moddasi gijjalarga va mikroblarga qiron keltiradi. Shuningdek, kiyiko'ti rak (saron) hujayralarini ham yo'qotish xususiyatiga ega. Buni olimlar tajribada aniqlashgan. Kiyiko'ti yerustki qismining damlamasi qon bosimini pasaytiruvchi va peshob haydovchi vosita sifatida ishlatishga O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi ruxsat bergan.

Madaniylashtirish asoslari. Agarda kiyiko'tni madaniy holda ekilsa, atrof yoqimli mentol hidi bilan to'ladi va yonimizda doimo yashil shifokor bo'ladi. Ushbu ko'p yillik o'simlik oddiy, hayotiyiligi bilan ajralib turadi. Urug'lar ko'chatlar undirish uchun alohida idishlarga yoki katta tekis qutiga oldindan ekiladi. Kiyiko'ti urug'i avgust oyida yetiladi va to'kiladi. Madaniylashtirish uchun avvalo urug' vaqtida yig'ib olinishi kerak. Urug'lar mart oyining oxirida ekiladi. Bir hafta ichida urug'lar unib chiqadi. Tuproq juda nam bo'lmasligi kerak. Ikkita haqiqiy barg hosil bo'lishi bilan ko'chatlar ochiq yerga ekiladi.

Kiyiko'ti alohida g'amxo'rlikni talab qilmaydi. Unga munosib joy tayyorlash kifoya. Drenajlangan, qumli, yengil tuproq bo'lishi kerak. Katta toshlar va tog' yonbag'irlari bo'lgan joylar yaxshi. Qurg'oqchilikka chidamli bo'lgani uchun tabiiy yog'ingarchilik bilan to'yinishi mumkin. Kamdan-kam hollarda qo'shimcha sug'orishni talab qiladi. O'simlik o'g'itlarga muhtoj emas va har qanday tuproqda yaxshi o'sadi. Biroq, ozuqa moddasi kam bo'lgan yerlarda o'stirganda, tabiiy o'sgan tuproq struktura tarkibiga o'xshash bo'lgan murakkab mineral va organik o'g'itlash

yordamida o'simliklar o'sishini va hosildorligini yaxshilash mumkin. Qishda kichik o'simliklar sovuqdan qo'rqmaydi, ammo qorning erishi paytida ortiqcha namlik halokatli bo'lishi mumkin. Bu paytda o'simlik ustini suv o'tkazmaydigan material bilan qoplash kerak. Barcha o'simliklar kabi parvarish talab qiladi. Asosiy istagimiz turli xil kimyoviy ishlov berilgan iste'mol mahsulotlaridan ko'ra tabiiy vitaminlarga boy kiyiko'ti o'simligining o'ziga xos noyob xususiyatlarini sizlarga andak bo'lsada tanishtirish va shu tariqa dorivor o'simliklarni ko'paytirish, asrab avaylashga da'vat etishdir.

Adabiyotlar

1. Karimov V. Shomahmudov A. "Xalq tabobati va Zamonaviy ilmiy tibda qo'llaniladigan shifobaxsh o'simliklar" Toshkent, "Ibn Sino" NMB, 1993-yil.
2. Nabiyeu M. "Shifobaxsh ne'matlar" Toshkent. 1994-yil.
3. Xojimatov Q. Ollayorov K. "O'zbekistonning shifobaxsh o'simliklari va ularni muhofaza etish "Toshkent" Fan" 1990-yil.
4. Xolmatov X.X. Qosimov A.I. "Dorivor o'simliklar" , "Ibn Sino" 1994-yil